

В предпоследней главе сказочной повести члены спасательной экспедиции поднимаются по четырем чудесным ангельским лестницам из солнечных лучей в космос. Н. В. Веселовская изображает сказочный, живой, «олицетворенный космос» [1, с. 185], где путеводителем героев к больному Солнцу в облике измученной женщины становится суровый, гневливый, но мудрый и богобоязненный Ветрило (Борей). Болезнь Солнца объясняется им с нравственной точки зрения: «От неправды людской» [1, с. 191].

Итак, с проблемно-тематической точки зрения, особенностей персонажной системы, жанровая разновидность православной сказки – православная сказочная повесть «Странствия к солнцу» – разрабатывается Н. В. Веселовской в контексте идейно-художественного содержания ее творчества. Писатель-педагог занимательно и в доступной для детей форме разъясняет ключевые положения учения Православия о Боге, мире, Ангелах, человеке, раскрывает злотворную природу магии, поднимает остроактуальные социальные, нравственные, экологические проблемы. Художественный мир произведения включает в себе взаимодействие переосмысленных в оригинальном идейно-художественном ключе известных фольклорных и литературно-сказочных образов. Изображение передвижения героев в реальном и вымышленном пространствах, перемещений в историческое прошлое образует сложный, многоуровневый хронотоп произведения.

Список использованной литературы

1 Веселовская, Н. Странствия к солнцу. Православная сказочная повесть / Н. Веселовская. – Москва : Риза, 2015. – 204 с.

2 Веселовская, Н. В. Дима Куликов и Куликовская битва : [кн. для чтения взрослыми детям] / Н. В. Веселовская. – Москва : Лепта Книга; Тула : Тульская епархия : Имидж Принт, 2010. – 72 с.

3 Веселовская, Н. Древний клад, или Избранная жертва / Н. Веселовская. – М. : Язуа, Эксмо, Лепта Книга, 2006. – 352 с.

The paper reveals such features of the structure of the fairy-tale story “Travels to the Sun” written by N. V. Veselovskaya as its problematics, artistic world as well as its spatiotemporal organization, motives of the path, trials, and transformations. The above-mentioned features are analyzed in the context of the Orthodox author-teacher’s writings. The chronotope of the work that combines modern reality, historical past with fiction has been established to be determined by the author’s main task which is both revealing the complex of urgent problems of modern society and expressing Orthodox Christian ideas about God and Man, Angels, magic, as well as vice and virtue.

УДК 811.161.3'28

С. В. ЧАЙКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЙМЕННІ ПАСУДЗІН ДЛЯ МЁДУ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У артыкуле распрацоўваецца лексіка-семантычная група найменняў традыцыйных пасудзін для захоўвання мёду ў беларускай мове. На аснове даных дыялектных слоўнікаў і этнаграфічных крыніц аналізуюцца асноўныя назвы (*ліпаўка*, *лубка*, *дуплянка*, *лазоўка*, *аплятанік* і інш.), вызначаюцца іх семантычныя асаблівасці, геаграфія ўжывання, спосабы словаўтварэння і гістарычная эвалюцыя.

Мёд як адзін са старажытнейшых прадуктаў харчавання чалавека патрабаваў спецыяльных пасудзін для яго збірання, трымання і захоўвання. На тэрыторыі Беларусі, дзякуючы развітай пчалярскай традыцыі, сфарміраваўся багаты лексікон, у склад якога ўваходзяць як назвы пасудзін для збірання і пераноскі рою, так і найменні пасудзін для трымання і захавання гэтага каштоўнага прадукту. Кожная зафіксаваная назва нясе ў сабе інфармацыю аб матэрыяле, форме, памеры, спосабе вырабу і геаграфіі бытавання прадмета.

Большасць дыялектных найменняў пасудзін для захоўвання мёду фіксуецца ў Гомельскім рэгіёне, значна меншая колькасць – у астатніх рэгіёнах Беларусі. Варта адзначыць, што многія ніжэйпадазеныя пасудзіны мелі агульнае прызначэнне (гэта значыць, выкарыстоўваліся не толькі для мёду, але і для збожжа, сала, тлушчу, алею і інш.), але ілюстрацыйны матэрыял з дыялектных крыніц мы падаём толькі той, дзе сустракаецца слова *мёд* як паказчык выкарыстання дадзенай пасудзіны менавіта для гэтага прадукту.

Звычайна традыцыйныя пасудзіны для мёду выраблялася з дрэва, асабліва з ліпы, дубу і альхі, што тлумачыцца даступнасцю такіх дрэў, лёгкасцю іх у апрацоўцы і нейтральным уплывам на прадукт.

Паводле спосабу вытворчасці і формы найменні пасудзін на мёд можна падзяліць на некалькі груп.

I Выдзёбаныя з цэльнага ствала (кадаўбы):

1 *Ліпаўка (ліпоўка)* – найбольш распаўсюджаная і вядомая па ўсёй Беларусі назва. Гэта пасудзіна, выдзёбаная з дуплістага ствала дрэва (ліпы, вольхі, асіны), мела розныя памеры: буйныя маглі служыць для захавання збожжа, круп, мукі або тлушчу, а невялікія выкарыстоўваліся пад мёд [13, с. 228]. Як сведчаць дыялектныя даныя, памер ‘пад мёд’ часта быў разлічаны на 40-50 кг прадукту.

Найменне ўжываецца ў фанетычна-акцэнталагічных варыянтах: *ліпаўка* (*Ліпаўкі для мёду выдзелвалі з ліпы, у якой серцавіна выгнівала* (Б.-Каш.) [7, V, с. 112] і *ліпоўка* (*Поўная ліпоўка мёду* (Ветк.); *Каля вулля стаяла ліпоўка, у яе злілі мёд* (Браг., Добр., Раг.) [7, V, с. 112]; *Ліпоўка як маленькі кадоўб, чысто робілі, на мёд* (Лельч.); а таксама ў памяншальных варыянтах *ліпочка* (*Для меду ў нас ліпочка была* (Петр.) [12, с. 195] і *ліповочка* (*У ліповочцы мед добра сохранаецца* (Лельч.) [4, с. 69].

2 *Лубка (лубок)* – часта сінанімічная назва ліпаўкі, асабліва ў рэгіёнах, дзе яе выраблялі з альхі, напрыклад, інфарманты з Буда-Кашалёўскага раёна тлумачаць: “*Лубкі ў нас дзеляюць з альхі*”. У такой форме зафіксавана таксама ў Рэчыцкім (*Вялікая была лубка, з ліпы прама выдоўбвалі, дзенцо заставалася, і мёд налівалі*), Светлагорскім (*Я сабіраю мёд у лубку*) раёнах [7, V, с. 115]. У Добрушскім раёне ўжываецца словаўтваральны варыянт *лубок* (*Лубкі для мёду дзеляюць большай часцю з ліпы* [7, V, с. 116].

3 *Дуплёнка (дуплянка)* – пасудзіна, вырабленая з дуплістага ствала. Назвы, якія паходзяць ад слова ‘дупло’, сустракаюцца ў Вілейскім раёне Мінскай вобласці (*У дуплёнцы стаіць мёт; У дуплянкі мёт з важчынамі складалі* [12, с. 208]. У Добрушскім раёне выкарыстоўваецца лексема *дубянка*, якая ўтварылася ад слова ‘дуб’ (*Іванаву дубянку пад мёд прынёс, а яны сцягнулі* [5, III, с. 257].

II Плеценыя і аплеценыя пасудзіны:

1 *Аплятнік (аплітанік, аплэценік)* – ‘гліняны гаршчок, аплецены зверху драцяным каркасам для трываласці’. Дадзеныя назвы шырока ўжываюцца ў Гомельскай вобласці: у форме *аплятнік* (*Аплятнік стаяў з мёдам*) (Петр.); у фанетычных варыянтах *аплітанік* (*Аплітанік мёду звёў* (Чач.) і *аплэценік* (*У аплэценіку раней кашу варыла, а цепер мед стаўлю* (Лельч.) [5, III, с. 175–176].

2 *Лазбень* – ‘невялікая каробка або бочачка, зробленая з ліпавай кары (луба)’. Гэта лубяны посуд з векам (часам з мяккім палатняным дном) і почапкай для складвання мядовых скрылёў у час медазбору. У наш час некаторыя пчаляры карыстаюцца лазбенем пры падборцы мёду [13, с. 284]. Ужываецца ў акцэнталагічных варыянтах: *лазбень* (*Лазбень на мед з ўяза робілі, а то мед проедае і чэчэ*) (Тур.) [10, III, с. 10]; (Маз., Петр.) [12, с. 195] і

лазбѣнь (*Лазбѣнь на мед – така коробка, з лутка на вуглы робяць з вечком*) (Жытк., Лельч., Петр.) [12, с. 195]; *Лазбѣнь робілі з коры ліповое; Лазбѣнь на мед така кантовата шанька з вушамі* (Тур.) [10, III, с. 10]. Як бачна з ілюстрацыйнага матэрыялу, жыхары Петрыкаўшчыны і Тураўшчыны выкарыстоўваюць абодва варыянты.

У Старадарожскім раёне Мінскай вобласці ўжываецца фанетычны варыянт *ла́збень* (*Даўно рабілі лазбень з ліны, з лазбенем хадзілі па мйод у лес, у каго булі ў лесе пчолы* [1, с. 19]; у Чэрыкаўскім раёне Магілёўскай вобласці – фанетычна-акцэнталагічны варыянт *лазбѣнь* (*Поўны лазбѣнь мёду прыдалі* [2, с. 246]; у Брэсцкім раёне – *ла́зубэнь* (*А шчэ колысь мэд дэржалы ў лазубэвы* [12, с. 195], якія паказваюць на дыялектныя асаблівасці дадзеных рэгіёнаў.

III Бандарны посуд (з клёпак):

1 *Карабѣк* – у Ельскім і ў Лельчыцкім раёнах гэта агульная назва пасудзіны для мёду (*Бацька прынёс поўны карабок мёду; Мёд з вуля зразу ложаць у карабок*) [6, IV, с. 211].

2 *Лазоўка* (*лазѣбка*) – доўгая і нешырокая кадка (кадзь) для мёду. Ужываецца ў фанетычных варыянтах – *лазоўка* (*Падай мне тую лазоўку, я мёду наллю* (Добр.); *лазѣбка* (*Лазобка длінненькая, да нешырокая, ну, а ў каго багата мёду, дык багѣнкі ё* (Ветк.) [7, V, с. 101]; *Лазобка поўна мёду* (Крычаўскі раён Магілёўскай вобласці) [2, с. 246]; *лазѣпка* (*Маем лазѣпку мёду ліповыга – ат прастуды будзям лячыцца*) і памяншальным варыянце – *лазѣбачка* (*лазѣбычка*) (*Раншы якея толькі трыацы ні було ны бызарі – і шаічкі, і лазѣбычкі для мёду...* (апошнія два прыклады – Мсціслаўскі раён Магілёўскай вобласці) [8, с. 32; 14, с. 232].

Як бачна з тлумачэння інфарманта з Веткаўскага раёна, некаторым жыхарам тут вядома такое дыялектнае слова, як *багѣнкі*, якое ўжываецца для наймення вялікай па аб’ёме пасудзіны для трымання мёду. Між тым, намінацыя *багѣнкі* (адз. *баганѣк*) не сустрэлася нам ні ў адным з беларускіх дыялектных слоўнікаў, ні ў матэрыялах да іх, ні ў асобных артыкулах па рэгіянальнай лексіцы.

3 *Кубел* – у нарматыўнай мове *кубел* – гэта ‘дзежка з вушкамі і векам, звычайна для захоўвання прадуктаў і рэчаў’ [9, II, с. 748]. У наш час гэта бандарная пасудзіна сустракаецца эпизадычна ў сялянскім ужытку для захавання збожжа, сала і інш. У жыхароў Лоеўшчыны сустракаюцца выпадкі выкарыстання гэтай пасудзіны менавіта для мёду: *Кубел мёду Дятлы накачалі* [15, с. 169].

4 *Укрѣй* – адзіночна зафіксаваная назва пасудзіны з клёпак для мёду на Тураўшчыне (*Укрѣй, бу дзежа на мед*) [11, V, с. 112].

Лексіка, звязаная з пасудзінамі для мёду, выдатна ілюструе шэраг моўных з’яў.

1 Дыялектная разнастайнасць: адна прадметная рэалія мае шматлікія назвы (*ліпаўка* – *лубка* – *дуплянка*), а адна назва можа мець фанетычныя (*аплятѣнік* – *аплітѣнік* – *аплѣценік*, *дуплѣнка* – *дуплянка*, *лазѣбка* – *лазоўка*, *лазбень* – *лазѣбень* – *лазубэнь*), акцэнталагічныя (*лазбень* – *лазбѣнь*) або фанетычна-акцэнталагічныя варыянты (*ліпаўка* – *ліпоўка*).

2 Словаўтварэнне: лексемы часта ўтвораны ад назваў матэрыялу (*ліпаўка*, *дубянка*), спосабу вырабу (*дуплянка*, *аплятѣнік*) або канкрэтнага прызначэння, напрыклад, *мядѣўніца* (*Старыя казалі колісь мядѣўніца для мёду спецыяльна была* (Браг.) [7, V, с. 145]. Дарэчы, апошняю назву самі інфарманты адзначаюць як устарэлую, што паказвае на дынаміку лексікі: старажытныя спецыялізаваныя тэрміны выпяняюцца больш агульнымі або іншымі па асаблівасцях вырабу найменнямі. Гэты працэс непазбежны, але падкрэслівае неабходнасць тэрміновай фіксацыі яшчэ захаванай у памяці носьбітаў інфармацыі.

3 Полісемія. Сустракаюцца лексемы, якія, акрамя наймення пасудзіны, маюць яшчэ некалькі значэнняў, напрыклад, *лубка* – гэта: 1) ‘ліпаўка’ (*Я сабіраю мёд у лубку* (Светл.); 2) ‘лубянка’ (*У мяне сѣлета саўсім мала ячменю: тры лубкі ўсего пасеяла* (Жлоб.); *Там вон крупы ў лубцы, дык ты вазьмі сабе* (Светл.) і 3) ‘вулей у лесе’ (*Вулей, які рабілі з адрэзка дрэва, выбіўшы сарцавіну, называлі лубка* (Добр.); *Дай мне лубкі, рой уцякае, німа куды злавіць* (Рэч.) [7, V, с. 115]. Намінацыя *карабѣк* – гэта: 1) ‘пасудзіна для мёду’ (Лельч.) і 2) ‘пасудзіна для зняцця пчалінага рою’ (*Рой аграбаюць у карабок* (Лельч.) [6, IV, с. 211].

4 Аманімія. Некаторыя дыялектныя словы з'яўляюцца амонімамі. Напрыклад, *лазбўка* можа называць не толькі 'пасудзіну для мёду' (*Падай мне тую лазоўку і я мёду наллю* (Добр.), але і 'памяшканне (глінабітнае)' (*У нашай вёсцы ўжо німа лазовак* (Раг.) або нават 'гатунак бульбы' (*У нашых мястох высяваюць лазоўку* (Ветк.) [7, V, с. 101]. Аманімічнай таксама з'яўляецца такая дыялектная адзінка, як *луббк¹* – 'ліпаўка (для мёду)' (Добр.), *луббк²* – 'шына' (*Лубок у нас із ліпы дзелаюць, калі палом рукі, то лубкі накладаюць*) (Ветк.) і *луббк³* – 'вокладка' (*Я ўзяла сённі ў бібліятэцы кнігу без лубкоў*) (Хойн.) [7, V, с. 116]. *Ліпаўка¹* – гэта 'пасудзіна для сыпкіх цел: мукі, крупы' (Хойн.) і *ліпаўка²* – гэта 'грыбы-сыраежкі' (*Бувало, ліповок напеком на жару ў лесі, да і едзім*) (Лельч.) [3, с. 36].

5 Метанімія. У Краснапольскім раёне Магілёўскай вобласці сустракаецца метанімічны перанос па падабенстве адзінкі *лазьбён* са значэннем 1) 'кадоўба на мёд' на лексема са значэннем 2) 'поўны, здаровы чалавек' (*Піліп разьеўсь, дык здзельеўся лазьбён-лызьбенём*) і 3) 'чалавек з высокім лобам' (*І што ён упыдыбаў у етый дзеўкі? Ета ж лазьбён – лоб, як у быгыя*) [2, с. 246].

6 Сінанімія і гіпергіпанімія. Паняцце 'пасудзіна для мёду' (гіперонім) рэалізуецца праз шэраг больш канкрэтных найменняў (гіпонімаў: *ліпаўка, кубел, карабк*), якія могуць быць сінанімічнымі ў розных гаворках.

Такім чынам, праведзенае даследаванне дыялектных найменняў пасудзін для мёду дазволіла зрабіць шэраг істотных высноў.

Па-першае, устаноўлена, што лексічны фонд, звязаны з гэтай вобласцю традыцыйнай матэрыяльнай культуры, адрозніваецца выключным багаццем і разнастайнасцю. На тэрыторыі Беларусі, асабліва ў Палескім рэгіёне і на Гомельшчыне, зафіксавана больш за дзясятка асноўных намінацый, кожная з якіх мае шматлікія фанетычныя, акцэнталагічныя і словаўтваральныя варыянты. Гэтая разнастайнасць з'яўляецца прамым адлюстраваннем моўнай геаграфіі і гістарычнай ізаляванасці асобных паселішчаў.

Па-другое, аналіз паказаў цесную сувязь паміж назвай пасудзіны і матэрыялам, спосабам вырабу, а таксама з формай і прызначэннем. Гэта сведчыць пра сістэмнасць традыцыйнай тэрміналогіі і яе ўкаранёнасць у практычную дзейнасць.

Па-трэцяе, такія моўныя з'явы, як полісемія і аманімія, паказваюць, як лексіка, абумоўленая канкрэтнымі рэаліямі побыту, здольная развіваць новыя значэнні або супадаць у гукавым афармленні з іншымі словамі, што характэрна для жывой гутарковай мовы. Асобную цікавасць уяўляе з'ява метанімічнага пераносу, якая пацвярджае актыўны ўдзел прааналізаваных лексем у фарміраванні вобразаў народнай мовы.

Па-чацвёртае, геаграфічны аналіз паказаў, што найбольшая канцэнтрацыя і разнастайнасць лексікі, звязанай з пасудзінамі для мёду, назіраецца менавіта ў Гомельскай вобласці, асабліва ў яе палескіх раёнах. Гэта можа быць звязана як з асабліва развітай тут традыцыяй пчалярства, якое патрабавала спецыфічных прыстасаванняў, так і з лепшай захаванасцю дыялектных асаблівасцей у гэтым рэгіёне. Некаторыя знойдзеныя адзінкі з'яўляюцца ўнікальнымі і патрабуюць дэтальнага аналізу і ўзбагачэння новымі данымі.

Разнастайнасць найменняў пасудзін для мёду ў беларускай мове – гэта не проста моўны факт. Гэта адлюстраванне глыбокай традыцыйнай культуры, цеснай сувязі чалавека з прыродай, развітай тэхналогіяй апрацоўкі дрэва і багатай пчалярскай спадчыны беларускага народа. Далейшае даследаванне і фіксацыя такой і падобнай лексікі маюць важнае значэнне для захавання моўнай і культурнай самабытнасці Беларусі.

Скарачэнні назваў раёнаў і рэгіёна Гомельшчыны

Б-Каш. – Буда-Кашалёўскі, Браг. – Брагінскі, Ветк. – Веткаўскі, Добр. – Добрушскі, Жлоб. – Жлобінскі, Жытк. – Жыткавіцкі, Ельск. – Ельскі, Лельч. – Лельчыцкі, Лоеўск. – Лоеўскі, Маз. – Мазырскі, Петр. – Петрыкаўскі, Раг. – Рагачоўскі, Рэч. – Рэчыцкі, Светл. – Светлагорскі, Хойн. – Хойніцкі, Чач. – Чачэрскі; Тур. – Тураўшчына.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Арашонкава, Г. У. У слоўнік народнай мовы / Г. У. Арашонкава // Народнае слова / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – С. 16–22.
- 2 Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
- 3 Купрыенка, В. А. Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся : вучэб. дапаможнік для студэнтаў філалаг. фак. беларус. аддзялення / В. А. Купрыенка, В. В. Шур. – Мазыр : Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут, 1996. – 70 с.
- 4 Кучук, І. М. Палескі слоўнік : Лельчыцкі раён / І. М. Кучук, А. К. Малюк. – Мазыр : МазДП імя Н. К. Крупскай, 2000. – 156 с.
- 5 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны / Беларуская мова і мовазнаўства : міжвуз. зб. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1975. – Вып. III. – С. 161–260.
- 6 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны / Беларуская мова і мовазнаўства : міжвуз. зб. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1976. – Вып. IV. – С. 134–272.
- 7 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны / Беларуская мова і мовазнаўства : міжвуз. зб. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1977. – Вып. V. – С. 98–180.
- 8 Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны / М. В. Абабурка, М. П. Бузук, А. С. Лаўшук, Т. І. Якубовіч. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2005. – Вып. 2. – 88 с.
- 9 Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэд. тома А. Я. Баханькоў. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энциклапедыі, 1978. – Т. 2: Г – К. – 768 с.
- 10 Тураўскі слоўнік : у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – Т. 3. – 311 с.
- 11 Тураўскі слоўнік : у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – Т. 5. – 423 с.
- 12 Цыхун, Г. А. Палескія назвы посуду, бочак, кошыкаў і іншых ёмістасцей / Г. А. Цыхун // 3 народнага слоўніка / рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – С. 184–203.
- 13 Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя / гал. рэд. І. П. Шамякін. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.
- 14 Юрчанка, Г. Ф. Сучасная народная лексіка: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны : Слоўн. А – Н. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 304 с.
- 15 Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

The article explores the lexical and semantic group of traditional honey container names in the Belarusian language. Based on data from dialect dictionaries and ethnographic sources, the main names (*ліпаўка*, *лубка*, *дуплянка*, *лазоўка*, *аплятанік*, etc.) are analysed, their semantic features, geographical distribution, word-formation patterns, and historical evolution are determined.

УДК 821.161.3.09Чорны

К. М. ЧАРОТА

(г. Мінск, ДНУ “Цэнтр даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”)

АСАБЛІВАСЦІ ТЭКСТАЛАГІЧНАЙ ПАДРЫХТОЎКІ АПАВЯДАННЯ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА “ЗАЎТРАШНІ ДЗЕНЬ”

Падчас падрыхтоўкі навукова каментаваных Збораў твораў пісьменнікаў перад укладальнікамі звычайна паўстаюць задачы, вырашэнне якіх патрабуе карпатлівай пошукавай